

L'establiment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre). Un punt clau del comerç fenici a la Catalunya meridional

MAITE MASCORT I ROCA, JOAN SANMARTÍ I GREGO,
JOAN SANTACANA I MESTRE

1. INTRODUCCIÓ

El jaciment protohistòric d'Aldovesta fou descobert pels sotasignats en el decurs d'una breu campanya de prospecció desenvolupada durant el mes de juliol de 1986 a les comarques del Baix Ebre i la Ribera d'Ebre amb l'objecte d'elaborar un pla d'investigació més ampli, fonamentat en la prospecció arqueològica, per a tota aquesta zona. Les possibilitats d'aquesta, efectivament, malgrat ser ben conegudes, i tot i tenint en compte la notable tasca investigadora desenvolupada, principalment, per J. Maluquer de Motes i per M. Genera,¹ no han estat, fins al moment, suficientment explotades.

L'establiment antic és situat dins del terme municipal de Benifallet, al damunt d'un morrot situat a l'esquerra de l'Ebre i netament delimitat pel curs del riu, d'uns seixanta metres d'alçada sobre el nivell fluvial, la qual cosa li atorga, a banda i banda, una considerable visibilitat sobre l'Ebre; a més, gràcies a la presència de sengles desembarcadors a un costat i l'altre de l'elevació, l'indret és molt adequat com a punt de relació i contacte en el comerç fluvial, sempre molt intens en aquesta gran artèria de comunicació entre la costa i les terres interiors. Aquest caràcter estratègic del lloc ve demostrat també, finalment, pel fet que durant l'última guerra civil fos

1. J. MALUQUER DE MOTES, *El poblado paleoibérico de La Ferradura, Ulldecona (Tarragona)*, Programa de Investigaciones Protohistóricas, VII, Universitat de Barcelona, 1983; IDEM, *La necrópolis paleoibérica de «Mas de Mussols», Tortosa (Tarragona)*, Programa de Investigaciones Protohistóricas, VIII, Universitat de Barcelona, 1984; M. GENERA, «Inventari arqueològic de la Ribera d'Ebre», *Fonaments*, 3, 1982, pp. 47-134; EADEM, «Els pobles dels Camps d'Urbes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)», *Tribuna d'Arqueologia*, 1985-1986, pp. 53-61.

ocupat pels soldats de la República, els quals hi excavaren profundes trinxeres que han afectat parcialment la conservació del jaciment arqueològic.

Per una altra part, la ubicació del lloc ofereix altres avantatges considerables per a l'establiment d'un hàbitat humà. Primerament, les facilitats que suposen per a la pesca els remolins que es formen en aquesta zona, a causa de la inflexió brusca del curs del riu. En segon lloc, el microclima de què gaudeix aquest sector de la comarca, molt favorable per a l'horticultura, que actualment s'ha especialitzat en la producció de cítrics. Finalment, i això és important per al tema que ens ocupa, l'existència, pocs quilòmetres riu amunt, de jaciments de galena argentífera, a la zona de les muntanyes de l'Argentera, fàcilment accessible pels cursos de l'Ebre i el Siurana.²

2. EL JACIMENT

Els treballs d'excavació han estat desenvolupats durant els anys 1986 i 1987, comptant sempre, excepte per a la primera campanya, amb el finançament i la col·laboració del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, que assumí la realització de les tasques d'investigació. Aquestes han permès descobrir l'existència, en el punt més alt del morrot, d'un conjunt de construccions que formen un sol edifici, d'uns 200 metres quadrats de superfície i que, actualment, ja ha estat excavat quasi en la seva totalitat.

Amb l'única excepció del recinte A —que més endavant comentarem amb un cert deteniment—, la tècnica emprada per a la construcció d'aquest edifici es caracteritza per la utilització de dos paraments paral·lels de lloses verticals, amb farciment de l'espai resultant amb pedres petites i terra. Per sobre d'aquest basament, l'elevació dels murs era feta amb tàpia.

Pel tipus de planta, és possible distingir dos grups de recintes: per una part, els de planta quadrangular irregular (B, C, D i E); en segon lloc, dues habitacions de planta semicircular (A i F), de les quals la segona pot ser considerada, amb arguments estratigràfics incontestables, com a anterior i, sens dubte, ja en desús quan fou bastit el gran recinte A. Amb tot, i malgrat aquesta important reestructuració, tot el conjunt descobert pot ser considerat bàsicament com a contemporani, amb només algunes petites modificacions estructurals. Això és ben clar si hom considera que l'estratigrafia documentada mostra un sol nivell d'ocupació, segurament no molt llarg, seguit per un incendi que, sens dubte, fou la causa de l'abandonament de l'establiment. En tot cas, resulta evident que el conjunt descobert a Aldovera, malgrat el seu caràcter indígena indiscutible, no és un poblat del ti-

2. L. SOLÉ i O. RIBA, «Tortosa», full 41 del *Mapa Geológico de España*, escala 1:200.000 de l'I.G.M., Madrid, 1972.

pus ben documentat coetàniament a la mateixa zona.³ Quant a la seva funcionalitat i la dels recintes que el componen, pot ser establerta, com veurem seguidament, amb una certa seguretat.

El recinte C és l'únic dels que han estat excavats que pot ser considerat amb seguretat com un habitatge. En efecte, solament aquest tenia una llar, i també és l'únic que ha lliurat elements clarament domèstics, com ara un *pondus*, un molí de pedra granítica i un nombre considerable de vasos ceràmics, entre els quals predominen clarament les produccions locals de cuina i de vaixel·la, amb molt escassa representació dels envasos d'emmagatzematge; així mateix, cal fer notar que és el recinte on s'ha documentat un més gran nombre d'objectes ceràmics de vaixel·la d'importació. Aquesta habitació havia estat coberta amb una estructura de bigues transversals, segons demostra el potent estrat de cendres trobat immediatament a sobre del paviment.

Al costat de l'habitació C hi havia altres dos recintes de planta quadrangular, el D i l'E, que, per les seves dimensions i pel fet que hom no hi ha documentat la presència d'un estrat d'incendi, segurament no van ser mai cobertes, la qual cosa fa pensar que possiblement es tractava dels estables que se solen situar al nord de les cases de camp. Hom ha d'assenyalar la troballa en el recinte B d'un motlle de pedra, ja amortitzat, per a la fabricació de lingots i varetes metàl·liques.

Un altre recinte, senyalat amb la lletra B, és de planta molt irregular, per la qual cosa fou necessari cobrir-la mitjançant un sistema de bigues radials recolzades en una columna central, que, segons mostren les anàlisis antracològiques, era de fusta de pi. No cal dir que també aquí fou documentada l'existència d'un potent estrat d'incendi per sobre del nivell de pavimentació. Aquesta habitació, on els objectes vasculars eren bastant escadussers, ha lliurat un nombre considerable d'objectes de bronze, així com llimalls d'aquest mateix metall i algun fragment de ferro. Els primers corresponen a una tipologia i una cronologia diverses —per descomptat, dins del bronze final i la primera edat del ferro—, i alguns d'ells ja eren, sens dubte amortitzats.

Respecte al recinte F, es diferencia dels que fins ara hem descrit per la seva planta semicircular, però no pel sistema constructiu. Aquí tampoc hi havia un estrat de cendres que demostrés l'existència d'un sistema de coberta amb bigues de fusta, però el fet que els materials descoberts al seu interior siguin envasos de magatzem fa poc versemblant la idea que pogués tractar-se d'una habitació sense sostre.

3. S. VILASECA, *El poblado y necrópolis prehistóricos de Molá (Tarragona)*, *Acta Arqueológica Hispánica*, I, Madrid, 1943; IDEM, *Coll del Moro. Poblado y túmulo posthallstáticos en Serra de Almors, término de Tivissa (Bajo Priorato)*, *Estudios Ibéricos*, I, València, 1953; J. MALUQUER DE MOTES, *El poblado paleoibérico...*, op. cit. a la nota 1; M. GENERA, «Els pobles dels Camps d'Urnas...», op. cit. a la nota 1; J. ROVIRA I SANTACANA, *El yacimiento de La Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Catalunya*, *Monografies Arqueològiques*, 2, Barcelona, 1982.

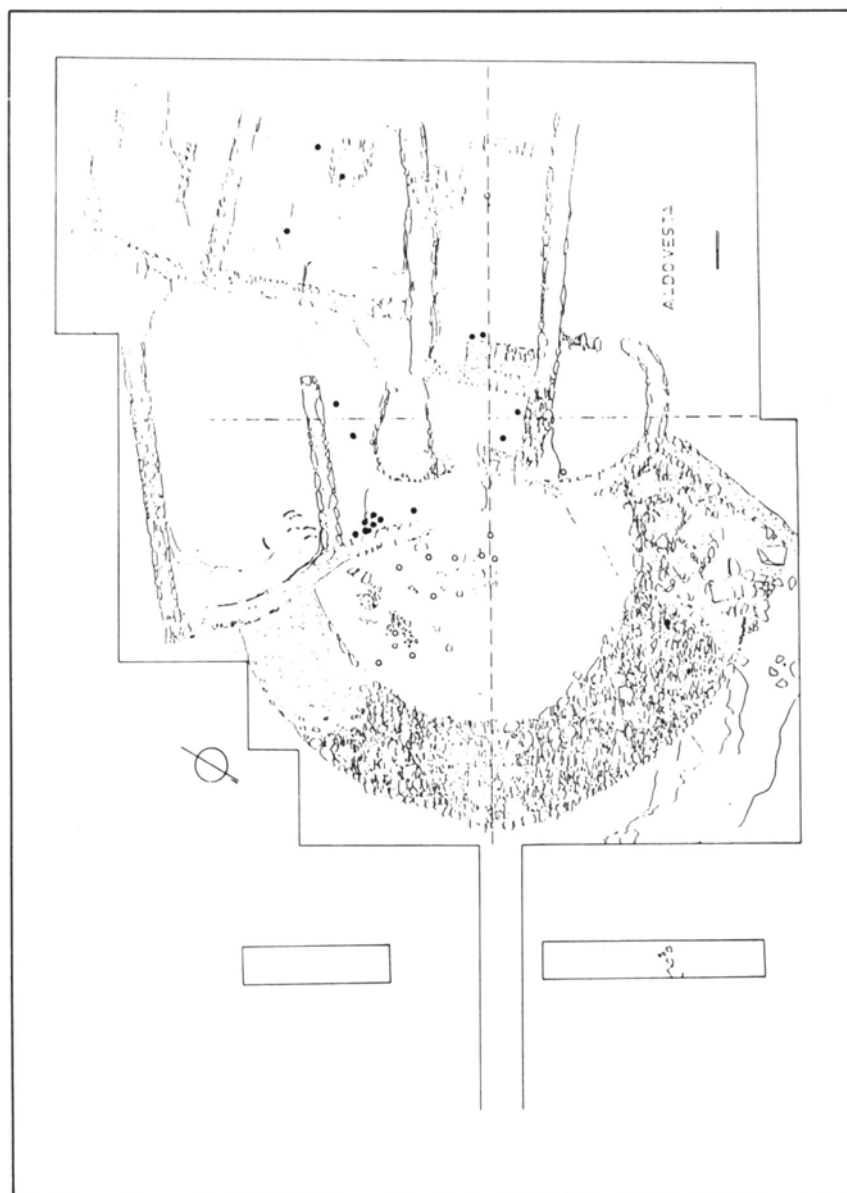

Fig. 1. – Planta dels recintes d'Aldovesta.

El més gran dels recintes excavats és l'àmbit semicircular A, de 17 metres de diàmetre, que es diferencia de la resta de construccions pel sistema de construcció: es tracta d'un basament de tres metres d'amplada, sense fonaments, fet amb pedres petites delimitades per sengles filades de pedres més grans i lleugerament escaironades; no hi ha dubte que l'elevació també era feta de tàpia, car no s'ha trobat cap resta del potent enderroc de pedres que hom podia esperar en cas d'haver-se utilitzat elements d'aquest tipus per a fer-la. Quant a la coberta, l'absència, també en aquest cas, d'un nivell de cendra demostra que no era feta amb bigues, la qual cosa, per altra banda, podia també deduir-se de les dificultats estructurals que hauria suposat la utilització d'aquest sistema. En conseqüència, i tenint en compte a la vegada aquest fet i la planta semicircular de l'edifici, no és inversemblant pensar que aquest pogués haver estat dotat d'una coberta de tàpia en forma de semicúpula. Quant a la funció d'aquesta gran construcció, hom pot pensar molt versemblantment que es tractava d'un magatzem, car a l'interior només s'hi han trobat grans envasos, alguns dels quals eren de producció local, però la majoria àmfores fenícies del tipus 1 de Toscanos o Vuillemot R-1.

3. ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

A part de les característiques estructurals del jaciment, que mostren ben clarament que no es tracta d'un poblat, els materials arqueològics són fonamentals per a determinar la funcionalitat de l'establiment d'Aldovesta. En efecte, els objectes ceràmics descoberts al jaciment representen aproximadament el 57% del total de vasos documentats, percentatge que, si hom considerés exclusivament els grans envasos de magatzem i transport, fóra encara molt més elevat. En total, s'ha descobert almenys un centenar d'àmfores fenícies, quasi sempre del tipus 1 de Toscanos-Vuillemot R-1, si bé cal fer notar la presència de productes versemblantment sards⁴ i d'un exemplar que tal vegada calgui relacionar amb les produccions documentades a la Penya Negra de Crevillent. Així mateix, s'han recuperat alguns fragments de *pithos* i d'«àmfora de coll», a vegades amb decoració pintada; en canvi, són molt pocs els fragments que es puguin atribuir a peces fenícies de petita grandària, principalment bols amb vora exvasada.

Quant a les ceràmiques indígenes, es tracta principalment del tipus corrents en la cultura dels camps d'urnes de la primera edat del ferro, tot i que alguns elements de la vaixel·la domèstica imiten clarament prototipus fenícies. En general, i sense comptar els grans vasos de magatzem, en tot cas poc nombrosos, es tracta de peces amb vores secants inclinades vers l'exterior, amb perfil exterior arrodonit còncau i llavis també arrodonits. Els

4. Hem d'agrair aquesta informació al Sr. Joan Ramon Torres, que ha tingut la gentilesa d'examinar les peces en qüestió.

fons són quasi sempre plans, de perfil exterior còncav. Manquen totalment les decoracions incises i de solcs acanalats, i només les peces més petites tenen les superfícies brunyides. Cal fer notar que aquestes ceràmiques indígenes només són majoritàries en els recintes B i C, els únics que poden ser versemblantment considerats –especialment el primer–, com a autèntics habitatges.

Pel que fa als objectes metàl·lics, les peces de bronze o coure constitueixen un conjunt amb elements relativament arcaics en relació a la resta de materials i és segur que algunes peces ja havien estat amortitzades. La tipologia d'aquests objectes permet proposar per al conjunt una cronologia de mitjan segle VII aC, per bé que alguns elements podrien ser lleugerament anteriors o, també, posteriors en mig segle.

4. CRONOLOGIA

L'element més significatiu per a la determinació de la cronologia absoluta és, òbviament, la ceràmica fenícia, l'arribada de la qual a Catalunya se sol datar generalment a partir de mitjan segle VII aC, continuant fins a principis de la centúria següent. Això, juntament amb la tipologia dels objectes metàl·lics i l'absència de decoració de solcs acanalats en les ceràmiques indígenes, permet suposar que el nucli d'Aldovesta no fou creat amb anterioritat a mitjan segle VII aC. Pel que fa a la datació final, hom ha de considerar com a element molt significatiu la presència en el recinte A d'un exemplar amfòric del tipus Mañá A1, possiblement relacionable amb les produccions locals de la Penya Negra de Crevillent, que no es pot considerar anterior al 600 aC. Si hom afegeix a aquest fet la total absència de materials a torn de producció indígena, ja ben documentats en el segon quart del segle VI aC a les necròpolis paleoibèriques del Baix Ebre,⁵ sembla versemblant situar el moment d'incendi i abandonament del nucli en el primer quart del segle VI aC, fet que coincideix de forma ben precisa amb el que ha estat documentat a l'Illa d'en Reixac per al final de les importacions massives d'àmfora fenícia.⁶ Així doncs, podem suposar que l'establiment d'Aldovesta fou ocupat durant, només, dues generacions, fet que s'adiu prou bé amb la manca de reestructuracions importants i de superposicions a què abans ens hem referit.

5. J. MALUQUER DE MOTES, *La necrópolis paleoibèrica...*, op. cit. a la nota 1.

6. M. A. MARTÍN I E. SANMARTÍ, «Aportación de la excavaciones de la "Illa d'en Reixac" al conocimiento del fenómeno de la iberización en el norte de Catalunya», *Simposi Internacional: Els Orígens del Món Ibèric, Ampurias*, 38-40, pp. 431-448. Sobre la distribució i la cronologia de les importacions fenícies a Catalunya, vegeu també O. ARTEAGA, J. PADRÓ I E. SANMARTÍ, «El factor fenici a les costes catalanes i del Golf de Lió», *Els pobles preromans del Pirineu*, 2 *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, 1978, pp. 129-135; EIDEM, «La expansión fenicia por las costas de Cataluña y del Languedoc», a G. DEL OLMO y M. E. AUBET (edd.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, Sabadell, 1986, vol. II, pp. 303-314.

5. CONCLUSIONS

Les reduïdes dimensions del jaciment humà descobert a Aldovesta, com també el fet que només un dels recintes excavats pugui ser considerat versemblantment com un habitatacle, fan pensar que el grup establert en aquest indret era, necessàriament, molt petit, format segurament per una sola unitat domèstica. Els recursos alimentaris de què disposava aquest grup eren, sens dubte, abundosos, car a la pesca fluvial, que podia ser una activitat important, cal afegir la ramaderia en règim d'estabulació, especialment d'ovi-càprids, bous i cavalls, les restes dels quals han estat documentades al jaciment, especialment en els espais destinats a corrals. Pel que fa a la producció agrícola, només és testimoniada per la presència a l'habitació C d'un molí de granit, que devia ser destinat a la triturració de gramínies. Així mateix, la troballa d'un pes de teler en el mateix recinte posa de manifest l'existència d'una activitat tèxtil. Amb tot, és evident que cap d'aquestes era una activitat econòmica fonamental, i que la producció es limitava a les necessitats de consum d'un grup humà de molt petites dimensions.

Sens dubte, el fet més significatiu quant a les funcions econòmiques principals desenvolupades a Aldovesta és la presència d'una quantitat d'àmfores fenícies, car, tenint en compte la petita extensió del nucli i la seva evident debilitat demogràfica, no és versemblant pensar que el contingut d'aquests envasos estigués destinat a l'autoconsum. En altres paraules, creiem que la troballa d'aquest elevat nombre de materials d'importació indica una intensa activitat comercial, el reflex de la qual s'adverteix, en altres jaciments coetanis, per la presència de ceràmiques fenícies, habitualment en quantitats molt més reduïdes que a Aldovesta, malgrat que les dimensions d'aquests nuclis són sempre notablement superiors a les del que ens ocupa.⁷ Tot això, doncs, planteja la necessitat d'explicar quin era el model econòmic dominant. En aquest sentit, és important fer notar que la presència d'un autèntic magatzem és un fet absolutament excepcional en el marc del bronze final i la primera edat del ferro d'aquesta zona, evidentment perquè l'estructura econòmica no feia necessària l'existència de construccions d'aquest tipus. Dit d'una altra manera, el fet evident és que la societat indígena del segle VII aC fou capaç de crear, davant l'aparició de nous incentius i de noves necessitats, un model arquitectònic nou, absolutament original en el marc espacial i temporal que ens ocupa. Sembla, doncs, evident la funció d'Aldovesta com a centre receptor i redistribuïdor dels productes fenicis, i també és ben probable que la ferralla de bronze i, tal vegada, el plom o la plata, fossin un dels mitjans de pagament més importants d'aquests productes. Per una altra part, creiem que no cal recordar aquí una vegada més que Aldovesta respon amb considerable fidelitat a un model de nucli comercial que fou definit fa ja alguns anys per J. P. Morel,

7. Vegeu la nota anterior i M. T. MASCORT, J. SANMARTÍ i J. SANTACANA, «Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya», *7 Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, en premsa.

i els homòlegs del qual, en el marc de la colonització grega i etrusca, es troben en establiments com Villasmundo, a la Sicília oriental, l'Incoronata, prop de Metapont, o Saint-Blaise, a les boques del Roine.⁸

Per tal de desenvolupar aquestes noves activitats econòmiques de tipus comercial, la societat indígena del segle VII aC desenvolupà, doncs, una resposta adaptativa a un sistema de relacions econòmiques diferent de l'indígena tradicional. Efectivament, els estudis desenvolupats durant els darrers anys sobre les poblacions de les últimes etapes de l'edat del bronze mostren l'existència de models comercials caracteritzats per la circulació de petits objectes de luxe, de prestigi o d'ornament, mentre que l'absència de dipòsits, sitges o magatzems demostra la perduració d'un mode de producció domèstic, bàsicament no excedentari, en el marc del qual el comerç es practica fonamentalment amb objectes susceptibles de donar prestigi social als seus posseïdors. Per tant, es pot pensar que els productes aportats pel comerç fenici, el caràcter exòtic dels quals els conferia una càrrega de béns de prestigi, eren destinats a ser redistribuïts, amb funcions d'ostentació. En conseqüència, el model comercial a considerar per tal d'explicar l'existència i les funcions d'un nucli com Aldovesta no és el de mercat, sinó el d'un sistema basat en el concepte d'economia de prestigi. Si l'existència d'un establiment com Aldovesta demostra ben clarament la vitalitat de la resposta indígena a l'estímul colonial, no és menys cert, a la vegada, que també posa de manifest les seves limitacions, car, per tal de poder desenvolupar aquestes noves funcions comercials, li fou necessari adaptar models constructius exòtics, sens dubte una de les primeres passes dins del gran procés de canvi cultural que, en pocs decennis, havia de portar a la formació del món ibèric de la segona edat del ferro; procés en el qual, a banda, indubtablement, d'altres factors, la presència comercial fenícia i, poc després, grega, fou un dels elements fonamentals.

8. J. P. MOREL, «Greek Colonization in Italy and in the West (Problems of Evidence and Interpretation)», a T. HACKENS, N. D. HOLLOWAY i R. ROSS HOLLOWAY, *Crossroads of the Mediterranean*, Louvain-La-Neuve i Providence (Rhode Island), 1983, pp. 123-161, especialment pàg. 149.